

Žodynų nefiksuoti dariniai verstinėje grožinėje literatūroje (I dalis)

Naujadarų - į atraminius žodynus neįtrauktų darinių - yra visur: šnekamojoje kalboje, lietuvių autorių ir verstinėje literatūroje, nes kone kiekvienas kalbos vartotojas vienoje ar kitoje situacijoje (sąmoningai arba spontaniškai) pavartoja į žodynus neįtrauktų žodžių. Atsakyti, kas yra naujadaro autorius, sudėtinga tiek kalbant apie originalią, tiek ir apie verstinę literatūrą: į žodynus neįtrauktą darinį greičiausiai pasirenka lietuviškų kūrinių autorius ir vertėjas, bet neatmestina, kad vienas kitas pasiūlomas ir redaktoriaus. Apie iš įvairių šaltinių surinktus naujadarus svetainėje *Pasauliolietuvis.lt* jau nemažai rašyta (žr. Agnė Aleksaitė (2024), Aurelija Gritėnienė (2025)), Jolanta Vaskelienė (2024) taip pat yra paskelbusi publikaciją apie lietuvių rašytojų kūriniuose vartojamus naujadarus. Šiame 2 dalių straipsnyje aptariami į žodynus neįtrauktų darinių, rastų verstinėje literatūroje, darybos ir vartosenos ypatumai: 1-oje dalyje kalbama apie daiktavardžių darybą, 2-oje aptariama kitų kalbos dalių naujadarų daryba, taip pat visų naujadarų vartosenos ypatumai.

Jolanta Vaskelienė

Vilniaus universiteto Šiaulių akademija

Lietuvių kalboje didelę dalį sudaro dariniai – iš kokio nors žodžio (ar kitų žodžių) padaryti leksikos vienetai. Paprastai skiriami keturi pagrindiniai žodžių darybos būdai ir mišrusis. Tais pačiais žodžių darybos būdais padaryti tiek realūs dariniai, tiek ir naujadarai – į atraminius žodynus: „Lietuvių kalbos žodyną“ (LKŽe) ir jo

papildymų kartoteką (LKŽPK), „Dabartinės lietuvių kalbos žodyną“ (DLKŽ), „Bendrinės lietuvių kalbos žodyną“ (BLKŽ) ar jo antraštinę, „Tarptautinių žodžių žodyną“ (TŽŽ) – neįtraukti dariniai. Šiame 2-iejų dalių straipsnyje rašoma apie verstinėje literatūroje pavartotų naujadarų darybos, semantikos ir vartosenos ypatumus. Empirinė medžiaga (154 į žodynus neįtraukti dariniai) surinkta iš 24 verstinės literatūros knygų.

Naujadarų daryba

Ne visose verstinės grožinės literatūros knygose, kaip ir originalioje literatūroje, būna naujadarų – į žodynus neįtrauktų darinių, be to, vienos knygose jų yra vienas kitas, kitose keliolika ar net keliasdešimt. Tai, matyt, priklauso ir nuo verčiamos knygos pobūdžio, ir nuo verčiamoje knygoje vartojamos leksikos ypatumų, bet daugiausia nuo vertėjo – ar jis stengiasi vartoti tik realius (į žodynus įtrauktus) žodžius, ar eksperimentuoja, nebijo pavartoti ir naujų leksikos vienetų. Tiesa, vargu ar kuris vertėjas kiekvienu atveju tikrina, ar jo pasirinktas žodis fiksuotas žodynuose ar ne, tiesiog vertėjo (kaip ir kiekvieno lietuvių kalbos vartotojo) galvoje gausu tam tikrų realių darinių, net tam tikrų darybos modelių, pagal kuriuos mes kiekvienas galime sukurti (ir sukuriame) darinių, pvz., norėdami daiktiškai pavadinti veiksmą pirmiausias griebiamės veiksmų pavadinimų priesagos *-imas / -ymas* (*ėjimas, valdymas*), norėdami pavadinti ypatybę dažniausiai pasirenkame priesagas *-umas* ar *-ybė* (*baltumas, puikybė*), norėdami pavadinti asmenį pirmiausia pagalvojame apie priesagas *-tojas, -a, -ėjas, -a* ar *-ininkas, -ė* (*brangintojas, -a, baudėjas, -a, talkininkas, -ė*) ir t. t. Taigi dalis verstinėje literatūroje pavartotų naujadarų turi darias priesagas, atrodo visai įprastai ir iš esmės nesiskiria nuo realių darinių, taigi laikytini potenciniais dariniais, o kai kurie atkreipia dėmesį, nėra įprasti, taigi gali būti laikomi okaziniais. Didžiausią naujadarų rastų bet kuriame tekste, dalį, paprastai sudaro daiktavardžiai ir būdvardžiai, o veiksmažodžių irrieveiksmių būna daug mažiau. Ne išimtis ir verstinėje literatūroje rasti žodynų nefiksuoti dariniai: didžiausią naujadarų grupę sudaro daiktavardžiai (55 proc.), kiek mažiau būdvardžių (35 proc.), daug mažiau veiksmažodžių (7 proc.) irrieveiksmių (3 proc.).

Daiktavardžiai

Priesagų ir galūnių vediniai. Didžiausią lietuvių kalboje vartojamų vedinių dalį sudaro priesagų vediniai (pačių daiktavardžių priesagų yra apie 600), galūnių vedinių yra nepalyginamai mažiau. Tokia pat tendencija matyti ir išanalizavus

verstinėje literatūroje rastus naujadarus: priesagų vedinių tarp daiktavardžių yra daugiausia (54 proc., plg. dūrinių 31 proc., priešdėlių vedinių 10,5 proc., galūnių vedinių 3,5 proc. ir mišriosios darybos 1 proc.). Daiktavardžiai, padaryti su priesagomis ir galūnėmis, gramatikose skirstomi į darybos kategorijas. Į jas (kad ir sąlygiškai) galima suskirstyti ir naujadarus. Didžiausią priesaginių naujadarų dalį sudaro **asmenų pavadinimai pagal jų kilimo bei gyvenamąją vietą**. Vieni naujadarai padaryti iš žinomų vietų pavadinimų, pvz.: *amsterdamietis*, -ė, *breslaujietis*, -ė, *jorkšyrietas*, -ė, *leipcigietis*, -ė, *lvovietis*, -ė, *miunchenietis*, -ė, *niukaslietas*, -ė, *taitietis*, -ė, kitiems suprasti reikia konteksto, pvz.: *torniakalnietis*, -ė (: *Torniakalnis*), *maranietis*, -ė (: *Maranas*). Taigi vertimuose norint padaryti asmens, gyvenančio tam tikroje vietoje, pavadinimą, imama tipiška priesaga -*ietis*, -ė, ir asmuo, gyvenantis Leipcige ar Rygos dalyje, vadinamoje Torniakalniu, vadinamas *leipcigiečiu*, *torniakalniečiu*. Bet, pvz., su tokia pat priesaga -*ietis*, -ė padarytas naujadaras *senmirietis*, -ė atkreipia adresato dėmesį: jis padarytas iš naujadaro *senmiris* / -ys, -ė, reiškiančio asmenį, priklausančią klubui „Seni, bet nemirė“. Keletas naujadarų vartosenos pavyzdžių:

[...] kiekvienas **amsterdamietis** kasdien turėtų suvalgyti po dvi porcijas ledų. VeGH214; Išvykę, kaip dauguma **breslaujiečių**, į Berlyną, ten užsikrėtė „revoliucine dvasia“ [...] VeOT124; [...] tuomet atsirado ta **miunchenietė** [...] VeKl27; Mano senelis iš tėvo pusės, rudaplaukis **jorkšyrietas**, buvo piemuo. VeMar13; ir nuo tada [...] jie tapo **lvoviečiais**. VeOT44-45; – Štai Gogeno **taitietė**, – pranešė netrukus [...] VeAG30.

Asmenys pavadinami ir kitokias priesagas turinčiais naujadarais. Priesagos -ėlis, -ė asmenų pavadinimai *nusilakėlis*, -ė ir *sužlugėlis*, -ė, iš vulgarizmo padarytas asmens pavadinimas *nuopisa*, *kaušalas* skirtini **veikėjų ir veiksmožadinės ypatybės turėtojų** kategorijai, **vardažadinės ypatybės turėtojų darybos kategorijos** dariniu laikytini naujadarai *tuštutė*, *žavuolis*, -ė, *pobūvininkas*, -ė, *perlinukė* (taip vadinama perlinė višta). Vieni dariniai yra stilistiškai neutralūs, kiti (*nuopisa*, *nusilakėlis*, *sužlugėlis*, *tuštutė*) turi menkinamąją reikšmę: [...] **pobūvininkų** dėmesys nukrypo kur kitur [...] VeOT56; *Rajanas* [...] iš tolo atrodė kaip paprastas **žavuolis** smėlio spalvos plaukais [...] VeCKo31; [...] jis vaidina tą narką ir visus žmones apšaukė **nuopisomis**. VeKl26; Vis dėlto jeigu ji nebūtų turėjusi automobilyje dviejų **nusilakėlių**, rasi būtų galėjusi vairuoti geriau, ką? VeC79; Jo akyse **sužlugėlis** buvau aš. VeKr63; Jos net [...] nesuvokia, kaip atrodo iš šalies. Ne, tokios lengvabūdės **tuštutės** telieka kitiems. VeMB88.

Nemažą priesaginių daiktavardžių dalį sudaro **ypatybių pavadinimai**: jie turi priesagas *-umas, -ybė, -ystė, -uma*. Daugumas naujadarų padaryti iš žodynuose pateiktų pamatinių žodžių (*apetitiškumas, biurgeriškumas..., belaikybė, išvirkštybė, jausmybė..., barbarystė, suaugystė..., ryškuma*), bet yra ir tokių, kurie išvesti iš žodynų nefiksuotų pamatinių žodžių, taip pat naujadarų, pvz., *dužlumas* (: **dužlus, -i : dužti*), *chameleoniškumas* (: **chameleoniškas, -a : chameleonas*), *vienietiškas* (: **vienietiškas, -a : Viena*). Vis dėl to visų naujadarų reikšmės (daiktiškas tam tikros ypatybės pavadinimas) aiškios net iš minimalaus konteksto: *Tai mano pačios dužlumas*. VeSJ379; [...] *klevo (kuris yra lapijos chameleoniškumo čempionas) arba net buko* [...] VeOT48–49; [...] *Vasilijus* [...] *nesileido sustabdomas mano santūraus nešnekumo* [...] VeKr98; [...] *nėra nulemtumo jausmo* [...] VeSJ36; [...] *aš sutriksiu prieš šią belaikybę* [...] VeŽ21; [...] *visa literatūros išvirkštybė turi savo adresatus*. VeŽ176; [...] *koks plonas žinių ir domėjimosi lako sluoksnis, vargiai tepridengiąs godulio ir barbarystės pamatą* [...] VeKr79. Keletu naujadarų pavadinamas veiksmas (*išsikūnijimas, šveicariavimas, priešstata, įplyša*) ar mėsa (*beždžioniena*). Visų naujadarų reikšmės paaiškėja iš minimalaus arba didesnio konteksto, pvz.: *tasai šveicariavimas erzino vargšą Augustą* [...] VeOT130, [...] *Viešpats sugalvojo tramadolį, kad / sušvelnintų tas griežtas priešstatas* [...] VeŽ114; *Turėjo įsisiurbusių erkių, įplyšą ausyje* [...] VeQ57. Suprasti reikšmę padeda ir bendrašaknių žodžių kartojimas (*greta kūnijimasis – išsikūnijimas, greta beždžioniena – beždžionė* ir kt.).

Priešdėlių vediniai. Verstinėje literatūroje rasta ir priešdėlių vedinių: vieni iš jų padaryti su lietuviškais priešdėliais: *palvovė, priekaklis, pokvapis, proanyta*, kiti turi nelietuviškus priešdėlius (*superdetektyvas, superpiešėjas, supersnapas, subspecializacija, ultražvilgsnis*). Iš minimalaus konteksto galima suprasti daugelio vedinių reikšmės: [...] *šis keistas vardas buvo andai labai populiarius tarp palvovės valstiečių* [...] VeOT42; [...] *apsiausto priekaklį jungė grandinė* [...] VeAb154; *Stačiai jautė, kaip kažkoks ultražvilgsnis skverbiasi po veltinės striukės medžiaga* VeOT216; [...] *savo vargšui mylimajam su* [...] *paiku superpiešėjo įsivaizdinimu* [...] *jaučiau begalinį švelnumą*. VeAG169; [...] *ką nors prikišti jokiai inspektoriui Columbo ar superdetektyvui neliktų jokių šansų*. VeKl57. Naujadaras *supersnapas* turi perkeltinę reikšmę – taip pagal vaizdinį panašumą pavadinti sudėti delnai: *Pono Augusto delnai, sudėti tarytum maldai, išties tapo snapu, tai buvo supersnapas* [...] VeOT156.

Sudurtiniai daiktavardžiai. Į žodynus neįtraukti sudurtiniai daiktavardžiai, rasti verstinėje literatūroje, padaryti pagal įvairius modelius. Daugiausia naujadarų turi antrą daiktavardinį dėmenį. Iš dviejų daiktavardžių padarytų dūrinių dėmenys jungiami be jungiamojo balsio (*pus-debilis*, *pus-viršininkis*, *lavon-dėžė*) arba su jungiamuoju balsiu (*vėj-a-sienė*, *minč-ia-formė*, *sūr-ia-galvis*). Visų dūrinių reikšmė (tiek tiesioginė, tiek perkeltinė) paaiškėja iš konteksto: *kapaduobė* ir reiškia kapo duobę, *lavondėžė* vadinamas karstas, *minčiaforme* vadinami minčių apmatai, neišsikristalizavusios mintys, tam tikri kontūrai, forma (nors mintys formos ir neturi), *vėjasiene* vadinama siena, sauganti nuo vėjo, apykvailiai, apyžiopliai žmonės menkinamai vadinami *pusdebiliu* ir *sūriagalviu* ir pan.: *Dar padedu Koliai iškasti dvi **kapaduobes***. VeMB216; *Vyras [...] išdaužė langą gretimoje statybvietėje atrasta **vėjasienės** plyta[...]* VeCT166; *Karo metu **lavondėžės** populiarios*. VeMB288; – **Pusdebilis**. – *Karlo įvertinimas griežtas*. VeMB303; [...] *Markas Rutė [...] retkarčiais truputį pasipykstantis su Dideriku dėl kelių **sūriagalvių***. VeGH65. Kitų dūrinių su antruoju daiktavardiniu dėmeniu pirmasis dėmuo remiasi būdvardžiu (*aukštakrėslis*, *gudrakaklis*, -ė) arba būdvardiniu priveiksmiu (*žemžmogis* – taip vadinamas žemiau name gyvenantis žmogus), skaitvardžiu (*penkiacentis*), įvardžiu (*saviteismis*), prielinksniu (*tarpribis*). Kai kurių naujadarų antruoju dėmeniu eina veiksmazodis, o pirmuoju – daiktavardis (pvz.: *snukdaužis* /-ys, -ė, *šliuriadirbis* / -ys, -ė, *kavagėris*), būdvardis (*senmiris* /-ys, -ė). Dūriniu *senmiris* / -ys, -ė vadinamas vyras arba moteris, priklausantis klubui „Seni, be ne mirė“, o pagal analogiją padarytas tame pačiame romane vartojamas okazinis darinys *katmiris*, -ys, -ė reikšmė susijęs su žodžių junginiu „ką tik mirė“. Taigi į žodynus neįtrauktais dūriniais dažniausiai pavadinami asmenys (1), kartais – negyvi daiktai (2):

(1) *Jei Hektoras sužinos, kad jo jaunėlė sesutė [...] tramdo **snukdaužius** ir apskritai daro gėdą gerbiamam šeimos vardui, jis greičiausiai mane ekskomunikuos*. VeCl276; *Mes, mergaitės, jį [...] vadindavome **šliuriadirbiu***. VeFe37; *Ponas Tiberijus gyveno po mumis, buvo žemutinis kaimynas, taigi ir mūsų **žemžmogis*** VeKD120; **Senmiriai** *pernelyg sveiki ir išradingi, kad pasiduotų*. VeGH219; *Evertas ketina įsteigt klubą konkurentą „**Katmiriai**“ – „Ką tik mirė“* VeGH219;

(2) [...] *mano netvirtas **aukštakrėslis** visas drebėjo [...]* VeKr57; *O pabaigoje turėtų atsirasti dvasios, nes kova persikelia ir į pasaulių **tarprij***. VeOT296.

Mišriosios darybos (dūrybos ir sufiksacijos) rezultatu laikytinas naujadaras

bendrakurortininkas – taip vadinami tuo pačiu metu kurorte esantys žmonės: [...] *kurortininkai stabčiojo kas keli žingsniai ir šnekučiavo, šaudydami akimis į bendrakurortininkus* [...] VeOT143.

(Antroje straipsnio dalyje bus aptariami kitų kalbos dalių naujadarų darybos ypatumai ir parodytas naujadarų kaip teksto siejimo priemonės vaidmuo.)

Šaltiniai

VeAb: Abgaryan Narine. *Iš dangaus nukrito trys obuoliai*. Vilnius: Balto, 2023. Iš rusų k. vertė Alma Lapinskienė.

VeAG: Grandes Almudena. *Kartono pilys*. Vilnius: Versus aureus, 2006. Vertė Alma Naujokienė.

VeC: Cain James M. *Laiškanešys skambina su kartus*. Vilnius: Alma littera, 2006. Iš anglų k. vertė Jonas Čeponis.

VeCKo: Cusk Rachel. *Kontūrai*. Vilnius: Tyto alba, 2022. Iš anglų kalbos vertė Viktorija Uzėlaitė.

VeCl: Clark Imogen. *Mūsų istorijos pradžia*. Vilnius: Tyto alba, 2022. Iš anglų kalbos vertė Rūta Razmaitytė.

VeCT: Cusk Rachel. *Tranzitas*. Vilnius: Tyto alba, 2023. Iš anglų kalbos vertė Viktorija Uzėlaitė.

VeFe: Ferrante Elena. *Nuostabioji draugė*. Vilnius: Alma littera, 2020. Vertė Ieva Mažeikaitė Frigerio.

VeGH: Groen Hendrik. *Kol dar gyvas*. Vilnius: Alma littera, 2017. Iš olandų kalbos vertė Birutė Avižinienė.

VeKD: Kurbuweit Dirk. *Baimė*. Vilnius: Baltos lankos, 2018. Vertė Dalia Kižlienė.

VeKl: Klupp Thomas. *Paradiso*. Vilnius: Gimtasis žodis, 2010. Iš vok. k. vertė Gytis Norvilas.

VeKr: Krüger Michael. *Himelfarbo sugrižimas*. Vilnius: Tyto alba, 2001. Iš vokiečių kalbos vertė Antanas Gailius.

VeMar: Marshall Alan. *Aš moku šokinėti per balas*. Vilnius: Alma Littera, 2015. Iš anglų k. vertė Vincentas Stravinskas.

VeMB: [Bērziņš](#) Māris. *Švino skonis*. Vilnius: Tyto alba, 2021. Iš latvių kalbos vertė Laura Laurušaitė.

VeOT: Tokarczuk Olga. *Empūsijas*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2023. Vertė Vyturys Jarutis.

VeSJ: Jio Sarah. *Ryto spindesys*. Vilnius: Baltos lankos, 2013. Iš anglų kalbos vertė Lyra Donovan.

VeQ: Quintana Pilar. *Kalė*. Išleido Kitos knygos, 2023. Iš ispanų kalbos vertė Alma Naujokaitienė.

VeŽ: Žadan Sehiy. *Tarsi žuvis į juodą krantą*. Verlibrai 2001-2021. Poezijos rinktinę sudarė Marius Burokas, iš ukrainiečių kalbos vertė Vytas Dekšnys. Išleido Kitos knygos, 2023.

Leksikografiniai šaltiniai

BLKŽ – *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*, Liutkevičienė D. (vyr. red.). Prieiga internete: <https://ekalba.lt/bendrines-lietuviu-kalbos-zodynas/>.

DLKŽ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Keinys S. (vyr. red.), 8-as patais. ir papild. leid., Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, elektroninis variantas, 2021. Prieiga internete: <https://ekalba.lt>.

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* (t. I-XX, 1941-2002), elektroninis variantas, G. Naktinienė (vyr. red.). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005 (atnaujinta versija, 2018). Prieiga internete: www.lkz.lt; <https://ekalba.lt>.

LKŽPK – *Lietuvių kalbos žodyno Papildymų kartoteka*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2015. Prieiga internete: <https://ekalba.lt>.

ND – Miliūnaitė R., Aleksaitė A., *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas* [Tęstinis internetinis žinynas nuo 2011 m.], Miliūnaitė (sud.). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internete: <https://ekalba.lt/naujazodziai/naujienos>.

TŽŽ – *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Alma littera, 2013.

Literatūra

Aleksaitė Aleksaitė Agnė 2024: Kas kuria naujus žodžius: visuomenė ar kalbininkai? – *Pasaulio lietuvis*. Prieiga internete: <https://pasauliolietuvis.lt/kas-kuria-naujus-zodzius-visuomene-ar-kalbininkai/>.

DLKG: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.

Gritėnienė Aurelija 2025: Naujadarai šiuolaikinėje vaikų ir jaunimo literatūroje: priesagų vadiniai. – *Pasaulio lietuvis*. Prieiga internete: <https://pasauliolietuvis.lt/naujadarai-siuolaikineje-vaiku-ir-jaunimo-literaturoje-priesagu-vediniai/>

Keinys Stasys 1999: *Bendrinės lietuvių kalbos žodžių daryba*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.

LKG: *Lietuvių kalbos gramatika*. I. Vilnius: Mintis, 1965.

Vaskelienė Jolanta 2024a: Žodžių daryba. Iš Balčiūnienė Asta, Drukteinis Albinas, Kazlauskaitė Rūta, Vaskelienė Jolanta. *Praktinė lietuvių bendrinės kalbos gramatika*. Vilnius: VU leidykla, 311–487.

Vaskelienė Jolanta 2024: Lietuvių rašytojai – naujadarų kūrėjai. – *Pasaulio lietuvis*. Prieiga internete: <https://pasauliolietuvis.lt/lietuviu-rasytojai-naujadaru-kurejai/> .

Urbutis Vincas 2009: *Žodžių darybos teorija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Straipsnių ciklas „Lietuvių kalbos naujovės ir įdomybės“. Straipsnį rėmė Valstybinė lietuvių kalbos komisija.

Jeigu norėtumėte publikuoti visą straipsnį ar jo dalį, prašom nurodyti informacijos šaltinį ir autorius.